

eleuzinske misterije*

mirča elijade

MIT: PERSEFONA U PAKLU

»Blažen je onaj među zemaljskim stvorovima koji je video te misterije!«, razdragano kliče pesnik *Himne Demetri*. No, onaj koji nije posvećen i onaj koji nije učestvovao u obredima neće videti posle smrti nikakva dobra tamo u mračnim dvorima« (v. 480—482.).

Homerska himna Demetri priča nam istovremeno glavni mit o dvema boginjama i o osnivanju Eleuzinskih misterija. Dok je Demetrina kći Kora (Persefona) brala cveće u dolini Nise, ugrabio ju je Pluton (Had), bog podzemnog sveta. Devet dana je tragala Demetra za njom i za sve to vreme nije ni okusila ambroziju. Najzad joj Helios saopšti istinu: Zevs je bio taj koji je odlučio da uda Koru za svoga brata Plutona. Ophrvana bolom i besna na vladara bogova, Demetra se više nije vraćala na Olimp. Pod obličjem starice, uputi se ona pravo u Eleuzinu i sede pored Izvora Devica. Kad su je kćeri kralja Keleja upitale, boginja im izjavi da je njeno ime Doso i da je nedavno pobešla od gusara koji su je silom povelili s Krete. Ona prihvati poziv da bude dadilja najmlađem detetu Metaneire. Ali ušavši u dvor, boginja sede na tronožac i ostade dugo čuteći, držeći veo preko lica. Jamba uspe da je nasmeje raskalašnim šalama. Demetra odbi pehar vrnova vina koji joj je ponudila Metaneira i zatraži ječmenu vodu, rastvor ječmenog brašna i metvice u vodi.

Demetra nije došla Demofonta, već ga je trljala ambrozijom i obnoć držala kao ugarak u ognjištu. Dete je sve više i više nalikovalo bogu: u stvari, Demetra je htela da ga učini besmrtnim i večno mladim. Ali, jednog jutra Metaneira otkri svoga sina među žeravicama i nadiže viku. »Ljudi neznalice, bezumni, koji ne umete da vidite ni svoju dobru ni zlu sreću!«, poviče Demetra. Otada Demofont više nije mogao izbeći smrt. Tada se boginja pokaza u svom punom sjaju, zračeći blještavu svetlost iz tela. Zatraži da joj se podigne »veliki hram i oltar u njemu«, u kojemu će ona glavom obučavati ljude svojim obredima. Onda ode iz dvora.

Kad sagradiše svetilište, Demetra se povuče unutra, morena željom za svojom kćerkom. Tada je izazvala strašnu sušu koja je opustošila zemlju. Uzalud je Zevs slao glasonoše da je preklinju da se vrati među bogove. Demetra odgovori da neće prekoračiti prag Olimpa i da pre nego što vidi svoju kćer neće pustiti da raste zelenilo. Zevs je bio prinuđen da zatraži od Plutona da vrati Persefonu, i vladar Donjega sveta se pokori. On je ipak uspeo da u Persefoninu usta stavi seme nara i natera je da ga proguta; to je uslovlilo da se Persefona svake godine po četiri meseca vraćala mužu.¹ Pošto je pronašla kćer, Demetra prista da se vrati među bogove, i zemlja se ponovo čudesno zaodenu zelenilom. Ali pre nego što se vrati na Olimp, boginja pokaza svoje obrede, a Triptolema, Dioklesa, Eumolpa i Keleja nauči svim svojim misterijama, »uzvišenim obredima koje je nemoguće prekršiti, proniknuti niti razglasiti: poštovanje Boginja toliko je jako da zaustavlja glas«.

Homerska himna prenosi dva tipa posvećivanja; tačnije, tekst objašnjava osnivanje Eleuzinskih misterija istovremeno kao sastanak dveju boginja i kao posledicu neuspeha da se Demofont obesmrtni. Predanje o Demofontu može da se uporedi s drevnim mitovima koji pričaju o tragičnoj pogrešci koja je u datom trenutku praistorije ukinula mogućnost obesmrćenja čoveka. Ali u tom slučaju nije reč o grešci ili o »grehu« jednog mitskog praoca koji je izgubio za sebe i za potomstvo svoju prvobitnu sudbinu besmrtnika. Demofont nije bio iskonska ličnost; on je bio poslednje kraljevo dete. I odluka Demetre da ga obesmrtni može se protumačiti kao želja da se »usvoji« dete (koje bi je utešilo zbog gubitka Persefone), a u isti mah i kao osveta Zevsu i olimpskim bozima. Demetra je upravo pretvarala čoveka u božanstvo. Boginje su imale tu moć da ljudima podare besmrtnost, a vatra, ili držanje iskušenika nad vatrom računalo se među najčuvanija sredstva. Zatečena od Metaneire, Demetra nije krila svoje razočaranje u ljudsku glupost. Ali himna ne daje nikakvog nagoveštaja o mogućnoj opštosti postupka obesmrćenja, tj. o osnivanju takvog posvećivanja podesnog da ljude preobrazu u bogove posredstvom vatre.

Tek nakon neuspeha Demofontovog obesmrćenja, Demetra se pokazala i zatražila da joj se podigne svetilište. A tek pošto je našla svoju kćerku, ona je uputila u svoje tajne obrede. Posvećivanje misterijskog tipa se jasno razlikovalo od onoga koje je prekinula Metaneira. Posvećeni u misterije nije sticao besmrtnost. U datom trenutku velika vatra je obasjavala svetilište u Eleuzini. No, premda se zna za neke primere spaljivanja, verovatno je da je vatra imala neposrednu ulogu u posvećivanjima.

Ono malo što znamo o tajnim ceremonijama ukazuje da je glavna misterija obuhvatala prisustvo dveju boginja. Posvećivanjem se čovekova sudbina menjala, ali u drugačijem smislu nego neuspeli pokušaj Demofontovog preobraženja. Retki stari tekstovi koji se direktno tiču misterija ističu tu blaženstvo posle smrti posvećenih. Izraz »Blaženi onaj među ljudima...«, iz *Himne Demetri*, ponavlja se kao lajtmotiv: »Blažen je onaj koji vide to pre odlaska pod zemlju!«, peva Pindar. »On poznaje kraj života! On zna takođe i početak!...« (*Threnoi*, fr. 10). »O triput su blaženi oni od smrtnika koji će, posle viđenja misterija, otići u Had; samo oni će moći tamo da žive; za druge, sve će biti patnja« (Sofoklo, fr. 719). Drugim rečima, posle onoga što se vidi u Eleuzini, duša posvećenoga imaće posle smrti blaženo postojanje. Ona neće postati sen, tužna i pala, bez sećanja i bez snage, koje se toliko plaše Homerovi junaci.

Himna Demetri samo jedanput čini nagoveštaj o ratarstvu, precizirajući da je Triptolem bio prvi posvećenik u misterije. Dakle, prema predanju, Demetra je poslala Triptolema da Grke nauči poljoprivredi. Neki pisci su objašnjavali strašnu sušu kao posledicu Persefoninog silaska u Donji svet, budući da je ona boginja rastinja. Ali himna utvrđuje da je sušu izazvala Demetra mnogo kasnije, upravo onda kada se povukla u svetilište podignuto u Eleuzini. Može se pretpostaviti, s Valterom Otom (Walter Otto), da je prvobitni mit govorio o venjenju zelenila, ali ne i o žitu, jer pre Persefonine otmice žito još nije bilo poznato. Brojni pisani i likovni spomenici potvrđuju da je žito *dala* Demetra *posle* Persefonine drame. Tu se, dakle, može raščitati arhaiski mit koji objašnjava postanak zrna kroz »smrt« jednog božanstva (v. § II). Ali, deleći sudbinu olimpskih besmrtnika, Persefona više nije mogla umreti kao božanstva tipa *dema* ili kao bogovi zelenila. Stari mitsko-obredni scenario, koji su razvile i nastavile Eleuzinske misterije, objavljivao je mistično zajedništvo između *hieros gamos*, nasilne smrti, poljoprivrede i nade u blaženi zagrobni život.²

Na kraju, otmica — tj. simbolička »smrt« Persefonina imala je za ljude znatne posledice. Ubuduće je i jedna olimpska i dobronamerna boginja povremeno živeća u carstvu mrtvih. Ona je poništila nepremostivi razmak između Hada i Olimpa. Kao posrednica između dva božanska sveta, ona je mogla ubuduće da se meša u sudbine smrtnika. Koristeći jedan omiljeni izraz hrišćanske teologije, moglo bi se reći: *felix culpa!* Baš kao što je neuspelo Demofontovo obesmrćenje izazvalo blistavu epifaniju Demetre i osnivanje misterija.

POSVEĆIVANJE: JAVNE PROSLAVE I TAJNI OBREDI

Po predanju, prvi stanovnici Eleuzine behu Tračani. Najnovija arheološka istraživanja omogućila su da se velikim delom vaspostavi istorija svetilišta. Eleuzina je izgleda bila naseljena oko 1580—1500, ali prvo svetilište (prostorija s dva unutarnja stuba koji su nosili svod) sagrađeno je u XV veku, a u XV veku su takođe uvedene misterije (Mylonas, *Eleusis*, str. 41).

Misterije su slavljene u Eleuzini oko dve hiljade godina, i vrlo je verovatno da su se tokom vremena neke ceremonije izmenile. Građevine i rekonstrukcije vršene od doba Pizistrata ukazuju na rastući polet i ugled kulta. Blizina i zaštita Atine svakako su doprinele da se Eleuzinske misterije postave u samo središte svehelenskog religioznog života. Književna i likovna svedočenja odnose se naročito na prve faze posvećivanja, koje nisu zahtevale tajnost. Tako su umetnici mogli da prikazuju eleuzinske scene na vazama i bareljefima, a Aristofan (*Zabe*, 324)³ je dopustio sebi da napravi aluziju na neke vidove posvećivanja. Ono je imalo više stupnjeva. Razlikuju se Male misterije, obredi Velikih misterija (*telete*) i završeno iskustvo, *epopteia*. Stvarne tajne *telete* i *epopteia* nikada nisu razglashene.

Male misterije su obično slavljene jedanput godišnje, s proleća, u mesecu Antesteriona. Ceremonije su bile u Agri, predgrađu Atine, i obuhvatale su niz obreda (postove, očišćenja, žrtvovanja) izvođenih pod rukovodstvom mistagoga. Verovatno je da su neke od epizoda mita o dvema boginjama obnavljali kandidati za posvećivanje. Takođe jedanput godišnje, u mesecu Boedromionu (septembar—oktobar), proslavljane su Velike misterije. Proslava je tekla osam dana, i »svi oni koji su bili čistih ruku« i govorili grčki, podrazumevajući i žene i robove, imali su pravo učešća, dabome ako su obavili prethodne obrede, s proleća u Agri.

Prvog dana svetkovina je tekla u Eleuzinonu atinskom, a dan ranije sveti predmeti (*hiera*) svečano su doneseni iz Eleuzine. Drugoga dana povorka se uputila ka moru. Svaki iskušenik, u pratnji svog zaštitnika, nosio je sa sobom prase-odolje koje je oprao u talasima i po povratku u Atinu prinosio na žrtvu. Sutradan, u prisustvu predstavnika atinskog naroda i

drugih gradova, Arhont Bazileus i njegova žena prinosili su veliku žrtvu. Peti dan je značio vrhunsku tačku javnih proslava. Ogromna povorka je kretala u zoru iz Atine. Iskušnici, njihovi tutori i brojni Atinjani pratili su sveštenice koje su odnosile svete predmete, *hiera*. U zaranke povorka je prelazila preko mosta na Kefisiosu, gde su ljudi s obrazinama dobacivali po grde najuglednijim građanima.⁴ U spuštanje sumraka, sa zapaljenim buktinjama, hodočasnici su ulazili u prednje dvorište svetilišta. Jedan deo noći bio je posvećen igranju i pevanju u čas boginja. Sutradan su iskušnici postili i prinosili žrtve, ali što se tiče tajnih obreda (*telete*) ograničeni smo na pretpostavke. Ceremonije koje su se odvijale ispred i u telesterionu odnosile su se verovatno na mit o dvema boginjama (Mylonas, *op. cit.*, str. 262). Poznato je da su misti, s bakljama u rukama, oponašali Demetrino lutanje u potrazi za Korom, s upaljenim bakljama.⁵

Podsetićemo za trenutak na napore koji su činjeni da se pronikne tajna *teleteie*. Dodajmo da su neke ceremonije sadržavale i *legomene*, kratke liturgijske obrasce i prizivanja o kojima nismo obavešteni, ali čiji je značaj bio ogroman; iz tog razloga posvećivanje je bilo zabranjeno onima koji nisu govorili grčki. Ne znamo skoro ništa o obredima izvedenim tokom drugog dana u Eleuzini. Verovatno je da je u toku noći bio vrhunski čin posvećivanja, vrhunsko viđenje, *epopteia*, dostupno samo onima koji su već godinu dana bili posvećeni. Sledeći dan je bio posvećen posebnim obredima i izlivanju žrtvi za pokojne, a sutradan — devetog i poslednjeg dana proslave — učesnici u misterijama vraćali su se u Atinu.

MOGU LI SE UPOZNATI MISTERIJE?

U pokušajima da proniknu u tajnu *teleteie* i *epopteia*, naučnici su se služili ne samo aluzijama antičkih pisaca, već i nekim obaveštenjima hrišćanskih apologeta. Njihovi podaci moraju biti oprezno ispitivani; međutim, ne možemo ih zanemariti. Od Fukara (Foucart), često se mnogo polagalo na jedan odeljak iz *Temistiosa*, koji navodi Plutarh a sačuvalao ga je Stobej, u kojem su iskustva duše odmah posle smrti upoređena s iskustvima posvećenika u Velike misterije: u početku on luta po tami i trpi sve strahote; onda, najednom, zasenjuje ga veličanstvena svetlost i on otkriva čiste predele i poljane, čuje glasove i ugleda igranje. Učesnik misterije, s vencem na glavi, priključuje se »svetim i čistim ljudima«; on posmatra neposvećene, naslagane u glibu i magli, kako borave u bedi iz straha od smrti i od nepoverenja u sreću na onom svetu (Stobej, IV, str. 107, Meineke). Fukar je smatrao da su obredi (*dromena*) sadržali i hodanje po tami, razna zastrašujuća priviđenja i nagli ulazak učesnika misterije u obasjanu poljanu. Ali Temiostovo svedočanstvo je pozno i više odražava orfička shvatanja.⁶ Iskopavanja Demetrinog svetilišta i *telesteriona* pokazala su da nije bilo podzemnih odaja kojima su učesnici misterija mogli obredno da silaze u Donji svet.⁷

Takođe se pokušao rekonstruisati ritual posvećivanja na osnovu tajne formule, *synthema*, ili lozinke učesnika misterije, koju je preneo Klement Aleksandrijski (Protreptik, II, 21, 2): »Postio sam; pio sam ječmenu vodu; uzeo sam korpu i pošto sam obrtao, položio sam košaru, zatim, uzimajući iz košare, premostio sam u korpu«. Neki autori smatraju da samo prva dva iskaza pripadaju eleuzinskoj formuli. Oni se odnose, u stvari, na dobro poznate epizode: Demetrin post i uzimanje ječmene vode. Ostatak *synthema* je zagonetan. Više naučnika je verovalo da mogu utvrditi sadržaj korpe i košare: to bi bio ili falus, ili zmija, ili replika materice, ili kolači u obliku genitalnih organa. Nijedna pretpostavka nije ubedljiva. Moguće je da su posude sadržale relikvije iz prastarih vremena, koje su zajedničke seksualnom simbolizmu karakterističnom za ratarske kulture. No, u Eleuzini, Demetra je otkrila i jednu religioznu dimenziju drukčiju od onih koje se pokazuju u njenom javnom obožavanju. S druge strane, teško je prihvatiti da su sličan ritual takođe obavila upravo posvećena deca. Uostalom, ako se ritual na koji pravi iluziju *synthema* protumači simbolizmom rođenje ili mističnog ponovnog rođenja, posvećivanje bi se tu moralo završiti. U tom slučaju, teško se poima smisao, i neophodnost, završnog iskustva, *epopteia*. Na svaki način, svedočanstva koja se odnose na *hiera* skrivene u posude ukazuju na njihovo *svečano* prikazivanje, a ne na njihovo obrtanje. Verovatno je, dakle, kao što smatraju G. H. Pringsheim, Nilson i Mylonas, da se *synthema* odnosi na ceremonije potvrđene znatno kasnije, u helenističko doba, u čast Demetrinu (v. Mylonas, *op. cit.*, str. 300).

Pretpostavljalo se da su misti učestvovali u jednom sakramentalnom obedu, što je prihvatljivo. U tom slučaju, obed je bio u početku, posle pijenja ječmene vode, tj. pre *teleteie*, strogo uzet. Jedan drugi ritual izveden je na osnovu Proklove naznake (*ad Timaeus*, 293 C): učesnici misterije gledali su u nebo i vikali »kiša!«, gledali su u zemlju i uzvikivali »začinje!«. Hipolit (*Philosophumena* V, 7, 34) uverava da su te dve reči sačinjavale veliku tajnu misterija. Reč je, zbilja, o obrednoj formuli koja se odnosi na *hieros gamos* osoben kultovna vegetacije; ali ako je ona izgovarana u Eleuzini, nije bila tajna, jer su iste reči stajale u natpisu na jednom studentu kod kapije Dipilona u Atini.

Jedno dosta iznedaujuće obaveštenje preneo nam je vladika Asterios. On je živeo oko 440, kad je hrišćanstvo postalo zvanična vera Carstva. Što znači da se vladika više nije bojao

da će ga paganski pisci poreći. Asterios govori o jednom podzemnom prolazu utonulom u tamu, gde se događao svečani susret između hijerofanta i sveštenice, o bakljama koje se gase i o »velikoj gomili koja veruje da njen spas zavisi od onoga što njih dvoje čine u mraku«.⁸ Ali, nikakva podzemna odaja (*katabasion*) nije pronađena u *telesterionu*, iako su istraživanja svuda stigla do kamena. Verovatnije je da se Asterios poziva na misterije izvedene u helenističko doba, u aleksandrijskom Eleuzionu. Na svaki način, ako je *hieros gamos* stvarno postojao, teško se shvata da je Klement — pošto je govorio o Eleuzini — označio Hrista kao »pravog hijerofanta«.

U III veku Hipolit je dolio u dosije još dva obaveštenja (*Philosophoumena*, V, 38—41). On tvrdi da je epoptesima »u svečanoj tišini« pokazivan jedan klas žita. Hipolit dodaje da u »noći, na blistavoj vatri koja slavi velike i neiskazive Tajne, hijerofant uzvikuje: 'Sveta Brimo je začela sveto dete, Brimosal!', tj.: Moćna je porodila Moćnoga.« Svečano prikazivanje klasa žita izgleda sumnjivo, pošto se smatralo da učesnici misterije nose sa sobom žitno klasje. Utoliko pre što se klasje vidi izgrvirano na brojnim spomenicima u samoj Eleuzini. Doista, Demetra je bila boginja žita, a Triptolem je bio prisutan u mitsko-ritualnom scenariju Eleuzine. Ali, teško je poverovati da je otkrovenje jednog svežeg klasa predstavljalo jednu od velikih tajni *epopteia*, sem ako se ne prihvati tumačenje Valtera Ota, koji govori o »čudu« specifičnom za Eleuzinske misterije: »Žitni klas koji raste i sazreva zapanjujućom brzinom predstavlja deo Demetrine misterije, kao što loza koja raste za nekoliko časova čini deo Dionizijevih svetkovina« (*op. cit.*, str. 25). Hipolit tvrdi, međutim, da su pozhnevno žito smatrali Frigijci kao misteriju koju su kasnije preuzeli Atinjani. Moguće je, dakle, da je hrišćanski pisac preneo na Eleuzinu ono što je znao o misterijama Atisa (boga koga su Frigijci zvali »sveži žitni klas«).

Što se tiče reči Brimo i Brimos, one su verovatno tračkoga porekla. Brimo označava svakako kraljicu mrtvih; prema tome, njeno ime može da se primeni na Koru i Hekatu jednako kao i na Demetru. Prema Kerenjiju, hijerofant je objavljivao da je boginja smrti začela sina u vatri.⁹

U svakom slučaju, zna se da je završna vizija, *epopteia*, bila izvedena u zaslepljujućoj svetlosti. Više antičkih pisaca govori o vatri koja je gorela u malom zdanju, Anaktoronu, i čiji su se plamenovi i dim probijali kroz otvor na krovu i bili vidljivi izdaleka. Na jednom papirusu iz vremena Hadrijana, Herakle se obraća hijerofantu: »Bio sam odavno posvećen (ili na drugom mestu) ... (Video sam) vatru... i video sam Koru« (v. Kerenji, str. 83—84). Prema Apolodoru atinskom, kad je hijerofant pominjao Koru udarao je u gong od bronzne, a kontekst nagoveštava da se carstvo mrtvih razbijalo (v. Oto, str. 27).

»TAJNE« I »MISTERIJE«

Može se prihvatiti da su epifanija Persefone i njen sastanak s majkom činili glavnu epizodu *epopteia*, i da je sudbonosno religiozno iskustvo bilo podsticano upravo *prisustvom boginja*. Mi ne znamo kako je došlo do tog sastanka, ni šta se događalo potom. Ne znamo, takođe, ni zašto je slična vizija bila namenjena da korenito izmeni zagrobni položaj posvećenih. Ali ne može se sumnjati da je učesnik *epopteia* prodirao u »božansku tajnu« koja ga je činila »srodnim« boginjama; on je bio na neki način »usvojen« od eleuzinskih boginja.¹⁰ Posvećivanje je pokazivalo istovremeno bliskost s božanskim svetom i povezanost između života i smrti. Te su ideje, doista, zajedničke svim drevnim religijama poljoprivrednog tipa, no potisnula ih je olimpska religija. »Otkrovenje« tajanstvene povezanosti između života i smrti mirilo je učesnika *epopteia* s neminovnošću njegove smrti.

Posvećeni u Eleuzinske misterije nisu obrazovali »crkvu« niti tajno udruženje koje se može uporediti s misterijama iz helenističkog razdoblja. Vraćajući se kućama, učesnici misterija i epopti su i dalje učestvovali u javnim kultovima. U stvari, posvećeni su se tek posle smrti okupljali, odvojeni od gomile neposvećenih. S te tačke gledišta, Eleuzinske misterije posle Pizistrata mogu se smatrati kao religijski sistem koji je dopunjavao olimpsku religiju i javne kultove, a da, samim tim, nije bio u opreci s tradicionalnim verskim institucijama polisa. Glavni prilog iz Eleuzine bio je soteriološkog reda i zbog toga su misterije bile prihvaćene i ubrzo štice u Atena.

Demetra je bila najpoznatija od boginja poštovanih u grčkim krajevima i kolonijama. Ona je bila i najstarija; morfološki, ona je produžavala Velike Boginje iz neolitika. Antika je, sem toga, znala i za druge Demetrine misterije, od kojih su najuzvišenije misterije iz Andanija i Likosura. Dodajmo da je Samotrake, središte posvećivanja za severne zemlje — Trakiju, Epir i Makedoniju — bilo poznato zbog Kabirskih misterija i da su, počev od V veka, u Atini slavljene misterije tračko-frigijskog boga Sabaziosa, prvog od orijentalnih kultova koji su prodrli na Zapad. Drukčije rečeno, Eleuzinske misterije, uprkos svom nedostiznom ugledu, nisu predstavljale jedinstvenu tvorevinu grčkog religioznog duha: one su se uklapale u širi sistem o kojem smo mi, na žalost, veoma slabo obavešteni. Jer te su misterije, kao uostalom i one iz helenističkog vremena, pretpostavljale posvećivanja koja su morala ostati tajna.

Religiozna vrednost i uopšte kulturna vrednost »tajne« još uvek su nedovoljno proučene. Sva velika otkrića i izumi — ratarstvo, topljenje metala, razne veštine i umetnosti, itd. — podrazumevale su u početku tajnu: samo su »posvećeni« u tajne zanata bili ti koji su držani za jame uspeha radnje. Vremenom su posvećivanja u područja pojedinih drevnih veština postala dostupna čitavoj zajednici. Ipak, te veštine nisu sasvim izgubile svoj sakralni karakter. Primer poljoprivrede je posebno poučan: nekoliko vekova posle širenja po Evropi, poljoprivreda je sačuvala još uvek obrednu strukturu, ali »tajne zanata«, tj. proslave s namenom da obezbede obilje letine, bile su sada sveopšte dostupne posredstvom jednog elementarnog »posvećivanja«.

Može se prihvatiti da su Eleuzinske misterije bile zajedničke s ratarskom mistikom, i verovatno je da je svetost seksualnog čina, plodnosti bilja i hrane, oblikovala bar delimično scenario posvećivanja. U tom slučaju valja pretpostaviti da je bila reč o upola zaboravljenim *sacramentima*, koji su pogubili svoja prvobitna značenja. Ako je eleuzinsko posvećivanje omogućavalo takva »iskonska« iskustva koja su otkrivala misteriju i svetost hrane, polnog čina, rađanja, obredne smrti, Eleuzina je s pravom zasluživala ugled »svetoga mesta« i izvora »čuda«. Međutim, teško je poverovati da se vrhunsko posvećivanje ograničavalo na anameziju sakramenata iz starine. Eleuzina je sigurno otkrila novu religioznu dimenziju. Misterije su naročito bile čuvene zbog nekih »otkrovenja« koja su se ticala dveju boginja.

Elem, slična »otkrovenja« tražila su »tajnost« kao uslov *sine qua non*. Drukčije se nije postupalo ni prilikom raznih posvećivanja potvrđenih u drevnim zajednicama. Ono što čini jedinstvenom eleuzinsku »tajnu« jeste činjenica što je ona postala primerni uzor za misterijske kultove. Religiozna vrednost »tajne« biće uznošena u helenističkom razdoblju. Mitologizacija tajni posvećivanja i njihova hermeneutika ohrabriće kasnije bezbrojne spekulacije koje će na kraju uobičiti stil čitave jedne epohe. »Sama tajna povećava vrednost onoga što se kazuje«, pisao je Plutarh (*O Homerovom životu i poeziji*, 92). I medicina je podjednako kao i filozofija čuvena zbog čuvanja »tajni posvećivanja«, koje razni pisci upoređuju s eleuzinskim vidovima.¹¹ U doba novopitagorejaca i novoplatonovaca, jedan od najkorišćenijih klišeja bilo je upravo zagonetno pismo filozofa, misao da učitelji otkrivaju njihovo pravo učenje samo posvećenima.

To strujanje ideja našlo je svoju najbolju podlogu u eleuzinskoj »tajni«. Većina savremenih kritičara ne pridaje mnogo značaja alegorijskim ili hermetičkim tumačenjima što su ih ponudili brojni pisci pozne antike. Ipak, uprkos njihovoj neblagovremenosti, takva tumačenja ne oskudevaju u filozofskom i religioznom interesu; ona nastavljaju, u stvari, napore starijih pisaca u cilju tumačenja Eleuzinskih misterija, a da se pri tom njihova tajna ne oda.

Na kraju svega, pored glavne uloge koju su Eleuzinske misterije igrale u istoriji helenske religije, one su dale posredno značajan prilog istoriji evropske kulture, a naročito tumačenju tajni posvećivanja. Njihov ugled je na kraju stvorio od Eleuzine simbol paganske religioznosti. Požar u svetilištu i ukidanje misterija označavaju »zvanični« kraj paganstva.¹² Što, uostalom, ne podrazumeva gašenje paganstva, već samo njegovu okultaciju. Što se tiče eleuzinske »tajne«, ona i dalje uznemirava maštu naučnika.

preveo: Miograd RADOVIĆ

NAPOMENE:

* Prevedeno iz knjige: M. ELIADE, *Historie des croyances et des idées religieuses*. De l'âge de la pierre aux Mystères d'Eleusis. — Tom I, str. 302—315. (Prim. prev.).

¹ Reč je o široko rasprostranjenoj mitskoj temi: onaj koji okusi jelo Donjega sveta ne može više da se vrati među žive.

² Kad je u IV v. pre n. e. Isokrat hteo da pohvali vrline Atinjana, on je podsetio da je u njihovoj zemlji Demetra dodelila najvažnije darove: poljoprivredu, kojom se »čovjek uzdiže iznad životinja« i posvećivanje, koje donosi nadu s obzirom na »kraj života i na svu večnost« (*Panegirik*, 28).

³ Ali Aristotel (Nikomahova etika, III, 1, 17) podseća da Eshil umalo nije izgubio život zato što su Atinjani mislili da je u svojim tragedijama odao neke tajne (navodili su *Strelece*, *Hiketide*, *Ifigeniju* i *Sizifa*).

⁴ Značenje izraza *gephyrismoí* je protivrečno. Eruditi su naročito isticali apotropijsku funkciju raskalašnih izraza.

⁵ Seneka, *Mahniti Herakle*, 364—366; *Hipolit*, 105—107; v. takođe Minucius Felix, *Octavijus*, 22, 2, itd.

⁶ Foucart, *Mystères*, str. 392. Platon u *Fedonu* (69 C) zastupa mišljenje da je kazne grešnika u Hadu i sliku poljane za pravednike uveo Orfej koji se za to nadahnuo egipatskim pogrebnim običajima.

⁷ To ne isključuje prisustvo podzemnog simbolizma, jer je postojala jedna pećina — Plutonion — koja je označavala ulaz u onaj svet i verovatno je da se *omphalos* (pupak sveta) nalazio tu; v. Kerenji, *op. cit.*, str. 80.

⁸ *Engomion pour les Saints Martyrs*, u *Patrologia graeca*, vol. 40, col. 321—24.

⁹ Zna se i za druge odgovarajuće slučajeve; na primer, Dionizis ili Asklepije, rođen u pogrebnoj lomači Koronisa, koga je iz leša njegove majke izvadio Apolon; v. Kerenji, *op. cit.*, str. 92.

¹⁰ Guthrie (*The Greeks and their Gods*, str. 292—3) podseća na jednu epizodu iz *Axiokusa*, dijaloga koji se pogrešno pripisuje Platonu: Sokrat uverava Aksiokusa da ne treba da se plaši smrti; naprotiv, pošto je posvećen u Eleuzinske misterije, on je postao srodni (*genetes*) bogovima. Gitri smatra taj tekst kao dokaz božanskog usvajanja. Ali izraz *genetes* označava prevernost: »ti koji si jedan od vernika boginje«. Što, uostalom, ne isključuje ideju duhovnog srodstva.

¹¹ Vidi, na primer, Galien, *De usu partium*, VII, 14; Plotin, *Eneade*, VI, 9, 11, itd.

¹² Vidi II tom M. E., *Historie des croyances et des idées religieuses*.

NEVIDLJIVI PATRIJARHAT

rada iveković

Indija: Nije nimalo čudno, u kontekstu tako patrijarhalne kulture, pa dakle i patrijarhalne mitologije, filozofije itd., što *puruša* znači doslovno »muškarac« (i imenica je muškog roda), a *prakrti* (upravo »pra-djelatnost«, slijeпа predjelatnost) je *priroda* i ženskog je roda, kao i u našem jeziku. U jezicima koji imaju rodove, priroda je redovno ženskog roda; ona je, i ne samo u indijskoj filozofiji nego i u grčkoj itd., nemisaona, slijeпа, bezumna, sama maternica ili zemlja u koju se sadi sjeme uma i duha, obavezno muškog roda. I Hegelov apsolutni duh, kao i *puruša* (koji, pod »čovjek«, misli prvenstveno muškarca, jer je žena »druga vrsta«, kao i u našem stereotipu »čovjek i žena«), kao i vedantski *atman* (»sopstvo«, »duh«), mogu biti samo muški i, dakle, višeg stupnja humaniteta, umnosti, duhovnosti i tome slično, od prirode koja je, uzeta sama za sebe, kaos. Priroda je i bila kaos u prethistoriji, prije početka proticanja vremena (trenutka tako dragog Nitzscheu, Jungu, Eliadeu). Ona je to bila sve dok je duh, um, nije sredio/uradio. Kaos ostaje u patrijarhalnom mentalitetu strah i trepet od *povratka matrijarhatu*, od nereda i opće gungule, bezvlašća (normalno, jer vlast ne može biti ženska), propasti i dekadencije (vidi Dragoša Kalajića, dobar primjerak »muškog« duha). Jedno čitanje cjelokupne historije filozofije u ključu muško/žensko dalo bi, i daje, začudujuće rezultate i učinilo bi (učiniti će) da splasne samozadovoljstvo svih *puruša*.

Filozofija škole *sāṃkhya* osobito dobro (uz nju još naročito *vedānta* i tartrizam) prikazuje paradigmatičan odnos muškog i ženskog principa u indijskoj misli (koji, međutim, vrijedi i za zapadnu). Klasični tekst ove škole je *Sāṃkhya-kārikā*, »Strofe o *sāṃkhya*«, koje je sastavio Išvarakršna početkom naše ere. Navodim nekoliko tih »strofa« u prevodu:

»Naklon Kapili koji je, potaknut samilošću prema ovome svijetu utonulom u more neznanja, sagradio lađu spasa *sāṃkhya*. Za dobrog učenika ja ću ukratko i jasno izložiti ovaj nauk, objasniš mi uzroke, zaključke i dokaze.

21. Spoju *puruše* s prirodom cilj je uviđanje, dok je spoj prirode s *purušom* cilj izdvajanje. Veza to dvoje slična je onoj između šepavog i slijepog; iz takvog spoja je zatim nastao stvaralački tok.

37. Kako razum, štogod pribavio, pribavlja za dobro *puruše*, znači da on, razum, razlikuje tananu razliku između prirode i *puruše* (duha).

45. Od otuđenja (duha) (nastaje) razgrađivanje prirode; od strastvene vezanosti — transmigracija;² od moći — odsustvo prepreke;³ od suprotnog ovome — suprotan efekt.

59. Kao što plesačica prestaje da pleše nakon što se prikazala, tako i priroda prekida svoje djelovanje nakon što se manifestirala *puruši*.